

Unkarin kielioppia saksaksi

JÓZSEF TOMPA *Kleine ungarische Grammatik*. 2. painos. Akadémiai Kiadó, Budapest 1985. 247 s.

József Tompa on kirjoittanut useita unkarin kieliopin deskriptioita. Unkarinkielisenä (*A mai magyar nyelv rendszere*) tällainen ilmestyi v. 1961—62, ja v. 1968 oli saksankielisen version (*Ungarische Grammatik*) vuoro. Lyhennetty versio jälkimmäisestä, *Kleine ungarische Grammatik*, ilmestyi ensi kerran v. 1972, ja nyt siitä on otettu toinen painos.

Kielioppi sisältää monissa kohdin varsin syventävää tietoa, eikä sitä ole aivan vasta-alkavien unkarin opiskelijoiden käyttöön tarkoitettukaan. Myös esimerkkilauseet, joita tämä kielioppi sisältää ilahduttavan runsaasti, ovat usein niin monimutkaisia, ettei niiden analysointi käännöksen avullakaan onnistu aivan vähäisillä tiedoilla.

Kirja on suunnattu erityisesti saksankieliselle lukijakunnalle: sen lisäksi, että teos on saksankielinen, koko kielioppi on käsitelty ja etenkin eri lohkot ja yksityiskohdat painotettu saksaa äidinkielenään tai muuten aktiivisesti taitavaa ajatellen. Erityistä huomiota on kiinnitetty sellaisiin kieliopin kohtiin, jotka poikkeavat eniten saksan kielestä. Tällaisia riittääkin yllin kyllin, ja varsinkin teoksen alkupuolta lukeva suomalainen saattaa turhautua vokaaliharmonian sekä morfologian ja tässä erityisesti sijapäätteiden ja possessiivisuffiksien perinpohjaiseen ja erikoisuuksia tarjoavaan selvittelyyn.

Kieliopin ensimmäisenä osana on äänneoppi. Sekä vokaalit että konsonantit esitellään erilaisten oppositioiden avulla. Nämähän ovat suurelta osin samoja kuin suomenkin foneemijärjestelmässä (kvantitatiiviset oppositiot sekä vokaalien etisyys/takaisuus). Vokaaliharmonian sääntöjä esitellään perusteellisesti, ja samalla ryhmitellään myös joitakin suffikseja sen mukaan, onko niillä vokaaliharmoniaan osallistuvina yksi, kaksi vai kolme muo-

tovarianttia. Suomalaiselle ainoa hankalamminkin omaksuttava seikka unkarin vokaaliharmoniassa onkin juuri se, että joissakin suffikseissa myös vartalovokaalin labiaalisuus/illabiaalisuus on merkitsevä. Peruseriaate on kirjassa selitetty järkeenkäyvällä tavalla, mutta se vilahtaa ohi niin nopeasti muiden (suurelta osin turhan tuntuisten) vokaalioppositioihin liittyvien selitysten keskellä, että sääntö saattaa pelkästään tästä syystä jäädä hämäräksi. Onhan joidenkin suffiksien yhteydessä esiintyvä labiaaliharmonia toki keskeisempi seikka kuin esim. se, että vokaalin labiaalisuus voi joskus muuttaa sanan merkityksen (*fizet/füzet*), joskus taas ei (*fel/föl*). Labiaaliharmoniaan osallistuvista suffikseista voisi ainakin taivutuspäätteet luetella.

Konsonanattifoneemien oppositioista on esitelty kvantiteetti- ja soinnillisuusoppositiot. Liudennuskorrelaatiota ei ole sen sijaan esitelty dentaalikonsonanttien oppositiosysteeminä, vaikka se sellaisena on helppo omaksua. Liudentuneet konsonantit käsitellään vain artikulaatiopaikan mukaisessa jaottelussa, jossa ne ovat joutuneet samaan ryhmään *k:n* ja *g:n* kanssa. Konsonanttien esittelyn yhteydessä on myös laajahko esitys erilaisista assimilaatiosäännöistä, joita unkarin konsonanttiyhtymiin liittyy melkoisesti. Tässä kohdin — siis äänneopin yhteydessä — esitellään myös joihinkin päätteisiin (mm. translatiivin ja erityisesti imperatiivin suffikseihin) liittyvät tarkat assimilaatiosäännöt, osin limittäin. Näistä olisi varmasti enemmän hyötyä itse päätteiden kohdalla myöhemmässä vaiheessa.

Toinen, morfologiaa käsittelevä jakso alkaa sanavartaloiden esittelyllä, jossa tähdennetään sanaluokkien eron hämmästyttä, ja puututaan siinä sivussa hieman johto-oppiinkin. Lukijaa saattaa hämentää sanavartaloiden jäljessä seuraava lyhyt puolen sivun mittainen jakso, jonka otsikkona on »prefiksit». Voi helposti luulla, että tässä on koko kieliopin anti etenkin suomalaiselle hankalista etuliitteistä, eikä parin lyhyen kappaleen jak-

sossa sanota oikeastaan mitään. Jos sisällysluetteloa lukee tarkoin, löytää kuitenkin vielä noin sata sivua jäljempää adverbien ryhmästä otsikon »verbiprefiksit», jonka alla prefikseistä onkin laajempi ja perusteellisempi selvitys. Tosin prefiksien semantiikan kuvauksessa on sijaa epäilyille: onko esim. prefiksi *el* ilmaisemassa toiminnan kestoa sellaisissa verbeissä kuin *elnézeget* 'sich etwas (lange gemächlich) ansehen', *elsétálgat* '(lange) herumspazieren', joihin jo liittyy varsinainen kontinuaatiivijohdin *get/gat*?

Semantiikka ei muutenkaan tunnu olevan tekijän vahvimpia aloja. Tompa esittelee sekä verbit että substantiivit semanttis-morfologisesti luokitettuina. Käytännössä hän on kuitenkin tehnyt jaotellunsa kantasanojen ja muodollisesti yhtenäisten johdinten perusteella. Tällöin eivät ryhmien semantiikkaan viittaavat nimitykset tunnu luontevilta, kun semanttiset luokat limittyvät jo otsikoissa. Esim. verbissä pääryhmiä ovat a) aktiiviset, b) faktitiiviset, c) refleksiiviset (eivätkö nämä ole kaikki aktiivisia?), d) mahdollisuutta ilmaisevat ja e) passiiviset verbit. Aktiivi-verbien ryhmäkin sisältää paljon inaktiivisia verbejä, kuten esim. momentaaneina esitellyt *edik/odik-* ja *dul/dül-*translatiivi-verbis.

Unkarin verbintaivutuksen ongelmallisimpia opittavia on kaksoiskonjugaatiojärjestelmä eli subjekti- ja objektikonjugaation ero. Näiden kahden konjugaation käyttösäännöt ovat loppujen lopuksi melko yksinkertaiset, ja ne on Tompan kieliopissa hyvin esitetty. Vikana tässä kohtaa on vain se, että käyttöä selitetään kahdessa kohdassa, ensin lyhyesti s. 64—65 ja sitten perusteellisemmin s. 83—86. Kummassakaan kohdassa ei ole viittausta toiseen, mutta molemmat voi kyllä löytää hakemiston avulla.

Tompan kieliopin parasta antia ovat selkeät ja tiiviit taivutustaulukot. Varsinkin verbintaivutuksessa ne nielevät monta sivua, mutta ne ovat varsin hyödyllisiä ja käteviä varsinkin sellaiselle unkarin harastajalle, jolla on jo jonkin verran perus-

tietoja kielestä ja käsitys eri vartalotyypeistä. Näistä taulukoista löytyy valmis muodostusmalli kaikkein monimutkaisimmillekin verbinmuodoille sekä hankalasti toisistaan erottuville subjekti- ja objektikonjugaation päätteille. Onhan subjekti- ja objektikonjugaation käyttösäännöt periaatteessa helppo oppia; ongelmat syntyvät usein juuri päätteiden muodon valinnassa, ja näitä voi joutua kertailemaan useammassakin vaiheessa.

Verbimuotojen käyttö -niminen jaksos, jossa sittemmin seuraa mm. hyvä kuvaus subjekti- ja objektikonjugaatiosta, alkaa hieman mutkikkaan tuntuisella kuvauksella verbinmuotojen esiintymisestä eri lauseenjäseninä. Heti aluksi törmätään nominaali- ja verbaalipredikaatin käsitteisiin, jotka näin äkkiä saattavat tuntua oudoilta. Taas toivoisi viittausta lauseopin kohtaan, jossa näitä käsitteitä selitetään tarkemmin. Muutenkin kyseinen kohta tarjoaa lähinnä lauseopillisia erikoisuuksia jo varsin taitavalle unkarin kielen käyttäjälle. Modusten esittely on tarkoituksenmukaisempaa. Ainakin suomalaiselle moduksista niin käytöltään kuin muodostukseltaankin hankalin lienee konjunktivi-imperatiivi, joka monien hyvien esimerkkilauseiden avulla lukijalle varmaan valottuukin. Suomen finaalisien *jotta*-lauseen vastine *hogy* + imperatiivistä tosin puuttuu; lukeneeko Tompa sen »epäsuoriin käskyihin»?

Nominien taivutuselementit on tässä kieliopissa jaettu perus- ja päätesuffikseihin (Grund-, Endsuffixe). Näistä perussuffiksit sallivat vielä jälkeensä muita perussuffikseja tai päätesuffikseja, kun taas päätesuffiksi on aina sanan lopussa. Tästä syystä on omistusliitteetkin esitelty perussuffiksien ryhmässä. Suomalaisen lienee kuitenkin helpointa omaksua ne omistusliiteinä, kunhan muistaa suffiksien suomen- ta poikkeavan järjestyksen. Omistusliitteiden muodot selviävät parhaiten jälleen s. 106 olevasta taulukosta. Omistusliitteiden lisäksi perussuffikseihin kuuluvat numerustunnukset sekä omistustunnus -é,

jonka käytön selittäminen lyhyesti ja järkeenkäyvästi ei liene kovin helppoa. Tompankaan esityksestä se ei ehkä hevin valkene sellaiselle, joka ei asiasta entuudestaan tiedä.

Substantiivien varsinaisten taivutussuffiksien — sijapäätteiden — esittelyyn liittyy laajahko yleisjakso, jossa selvitetään perusteellisesti unkarin sijajärjestelmää ja erityisesti sen saksasta poikkeavia erikoispiirteitä, joissa selvittämistä riittääkin. Sijapäätteitä Tompa sanoo vielä nykyäänkin syntyvän postpositioista. Enemminkin niitä käsittääkseni syntyy erilaisista adverbinohtimista. Tämä näkyy hänen kaasuluettelostaankin: 27 lie-nee suurimpia määriä, mitä unkarin kieli-opeissa esiintyy. Lukumäärähän tunnetusti vaihtelee sen mukaan, mitä aineksia luetaan sijaparadigmaan kuuluviksi ja mitä ei. Tompan 27 sijapäätteeseen sisältyy jo useita varsin harvinaisia ja valikoivia, jotka muodostavat adverbien tyyppisiä sananmuotoja. Tällaisia ovat varsinkin formaali *-képp*, *-képpen* (*másképpen* 'toisin'), distributiivi *-nként* (*évenként* 'vuosittain'), distributiivi-temporaali *-nta* (*naponta* 'päivittäin'), multiplikatiivi *-szor/-ször/-szer* (*egyszer* 'kerran', *hányszor* 'kuinka monta kertaa') ja 2. modaali-essiivi *-lag/-leg* (*tagadólag* 'kieltävästi').

Adjektiivien derivaationmukaisessa luokittelussa (s. 124—) Tompa on lähtenyt pelkästään kantasanoista. Tämä jaottelu onkin systemaattisempi ja onnistuneempi kuin verbien ja substantiivien vastaavat luokittelut. Adjektiivien komparaatiosysteemi selviää jälleen parhaiten taulukosta (s. 133), jonka lisäksi tekstissä on runsaat pari sivua erikoisuuksien ja poikkeusten selvittelyä, mm. esimerkkejä substantiivien komparaatiosta. Adjektiivien yhteydessä käsitellään myös numeraalien muodostusta ja niiden taivutuksen erikoispiirteitä.

Pronomineja on ryhmitelty s. 134—139. Näiden ryhmien esittely on varsin selkeää ja mutkatonta, ja kunkin pronominiryhmän taivutuksen erikoisuudet on selitetty hyvin. Possessiivipronominien

(*enyém*, *tied*, *övé* jne.) kohdalla on käyttö-säännöt selitetty jopa paremmin kuin *é*-omistustunnuksen kohdalla (nämähän ovat itse asiassa omistustunnuksellisia persoonapronomineja).

Morfologiaosan loppupuolella liikutaan jo varsin syvällä morfologian ja leksikon rajamailla. Tälle alueelle kuuluvat jo osittain numeraalit ja pronominitkin, mutta adverbeja ja »muita sanaluokkia» käsittelevät jaksot ovat jo selvemmin leksikon puolella. Näistä »muista sanaluokista» (*die übrigen Wortarten*, s. 147—151) kiinnostavin lienee artikkeli. Varsinkaan suomalaiselle ei artikkelin käytön sisäistäminen ole mitenkään selvä asia, mutta tästä kieliopista siitä saa melko hyvän kuvan. Käsittelemättömältä tuntuu ainakin minulle se, miksi samassa jaksossa »muita sanaluokkia» on apuverbit esitelty omana ryhmänä; niiden paikan luulisi olevan muiden verbien yhteydessä.

Kirjan kolmantena pääjaksona on lauseoppi, jota käsitellään hyvin perinnäiseen tapaan: ensin esitellään tärkeimmät lauseenjäsenet, näiden jälkeen tarkastellaan erilaisia lausetyyppejä sekä lopuksi vielä sanajärjestystä ja intonaatiota.

Predikaatin käsite unkarissa poikkeaa suomalaisesta peruspredikaatin käsitteestä, mikä johtuu siitä, että unkarissa on säilynyt nominaalilause, vanha uralilainen lausetyyppi. Tässä, kuten yleensäkin unkarilaisissa kieli-opeissa, erotetaan toisistaan verbaalinen, nominaalinen sekä nominaalis-verbaalinen predikaatti. Nominaalinen predikaatti vastaa suomen kopulan rinnalla esiintyvää predikatiiviva, mutta kuten tunnettua tämä voi unkarisakin esiintyä ilman kopulaa vain indikatiivin preesensin kolmansissa persoonissa. Tästä syystä tarvitaan myös nominaalis-verbaalisen predikaatin käsite tällaisia verbien sisältäviä predikatiivilauseita varten. Erilaiset predikaatit selviävät esimerkkilauseiden avulla sivuilta 157—158. Samassa jaksossa esitellään myös subjekti sekä näiden välisiä kongruenssisääntöjä, joissa suomalaiselle ei liene ongelmia.

Kirjallisuutta

Seuraava jakso käsittelee objektia ja adverbiaaleja. Adverbiaalit on jaettu merkityksen mukaan paikan-, ajan-, taivan- ja tilanilmauksiin, joista kunkin kohdalla kyseeseen tulevia sananmuotoja esitellään runsain mitoin, tosin hiukan luettelomaisesti, mikä tällaisessa esityksessä on helposti ymmärrettävää. Lisäksi esitellään mm. rektionmukaisia adverbiaalimääritteitä.

Attribuutit on ryhmitelty selkeään ja helposti omaksuttavaan tapaan. Laatuattribuutin kohdalta löytyy myös lyhyt kappale unkarilaisten sukunimisysteemistä sekä puhuttelunimien järjestyksestä. Erikseen esitellään vielä possessiiviattribuutti, jonka omaksumiseen liittyykin joi-takin hankaluuksia: omistushan ei useissa tapauksissa näy lainkaan itse omistajassa; joskus taas datiiivigenetiivin pääte on paikallaan.

Lauseenjäsenten esittelyä seuraava jakso »täydentäviä sääntöjä yksinkertaisen lauseen rakenteeseen» näyttää olevan ko-koelma sellaisia lauseopin kohtia, jotka eivät ole sopuisasti muuallekaan mahtuneet. Näitä ovat lauseenjäsenten rinnastus (lähinnä erilaisten konjunktioiden luette-lo), negaatio, kysymysten ja vastausten tyypillisimmät rakenteet sekä eräät käsky-lauseiden ongelmat. Nämä alaotsikot nä-kyvät myös sisällysluettelossa; se sai mi-nut toivomaan, että myös omistusrakenne — habeo-konstruktion vastine — olisi si-joitettu tähän lauseopin kohtaan. Nyt sitä saa nimittäin turhaan etsiä syntaksiosas-ta. Jos tietää niin paljon, että tässä unka-rin rakenteessa käytetään omistusliitteitä, sen voi löytää lukemalla huolellisesti läpi näitä koskevan jakson morfologian puo-lelta. Sinne se on kätkeyty sivulle 104 (ha-kemistosta se löytyy »possessivattributs-syntagma»-nimisenä).

Yhdyslauseet esitellään rinnasteisiin ja alisteisiin lauseyhdistyksiin ryhmiteltyinä. Rinnastuksen yhteydessä on kyse enim-mähti jälleen siitä, millaisilla sanoilla täl-laisia samanarvoisia lauseita voidaan yh-distää. Sivulauseet on ryhmitelty sen mu-kaan, minä lauseenjäseninä ne esiintyvät.

Sivulauseista on myös yleisiä seikkoja koskeva johdanto, jossa mainitaan mm. siitä, että sivulauseeseen *voidaan* vii-tata päälauseessa kyseisen lauseenjäsenen tavoin taivutetulla demonstratiiviprono-minilla tai pronominaaliadverbilla. Tässä kannattaisi mielestäni sanoa selvemmin-kin, että demonstratiivia (*az*) todella käy-tetään päälauseessa paljon enemmän kuin esim. saksassa tai suomessa (myös *että*-lauseissa, esim. *azt monda, hogy...* 'hän sanoi (sen), että...'; *azt hallottam, hogy...* 'kuulin (sen), että...').

Viimeisessä jaksossa käsitellään sana-järjestystä ja intonaatiota. Lauseaksentin ja lausemelodian pääpiirteistä saa kohti täydellisyyttä pyrkivä unkarin opiskelija koko joukon hyviä neuvoja havainnollis-tavien esimerkkien ohella. Sanajärjestys-tä koskevia nevojakin kirjan päätösjak-so sisältää, ja pääasiat tulevat kyllä sel-viksi. Unkarin sanajärjestys kokonaisu-u-tena kaikkine vivahteineen on ulkoma-laiselle hankala hallita, mutta sen tutki-mus ja opetus kuuluu jo stilistiikan piiriin.

Tompan unkarin kielioppi on hyvin runsassisältöinen kirja, josta jo pitem-mällekkin ehtinyt unkarin opiskelija löy-tää kiintoisia yksityiskohtia. Vasta-alka-jillehan kirja ei olekaan tarkoitettu, ja useimmissa kohdin pohjatiedot ovat var-sin tarpeellisia. Vähemmän varmoille tai-tajille antoisinta lienevät verbien ja subs-tantiivien taivutustaulukot. Kun nume-roidut pykälät kätkevät sisäänsä paljon sellaista, mikä ei sisällysluetteloon kirja-tuista otsikoista selviä, ja kun tekstin si-säiset viittauksetkin puuttuvat monista tarpeellisista kohdista, on kirjan lopussa oleva hakemisto erittäin hyödyllinen. Il-man sitä kieliopin käyttäminen hakuteok-sena olisikin vaikeaa.

ULLA KULONEN